VIII. ULUSLARARASI TÜRKOLOJİ KONGRESİ

"Prof. Dr. Fuat Sezgin anısına"

Türk Uygarlığı:
Köklü Geçmişten Günümüze

Түркі өркениеті:
түп тамырынан қазіргі
заманға дейін

İstanbul/ Türkistan 2019 / Стамбул/ Түркістан 2019

VIII. ULUSLARARASI TÜRKOLOJİ KONGRESİ
– Türk Uygarlığı: Köklü Geçmişten Günümüze –

VIII ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТҮРКОЛОГИЯ КОНГРЕСІ
- Түркі өркениеті: түп тамырынан қазіргі заманға дейін -

ORGANİZASYON / ҰЙЫМДАСТЫРУ
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararasi Türk-Kazak Üniversitesi / Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
İstanbul Üniversitesi / Стамбул университеті
Marmara Üniversitesi / Мармара университеті

EDİTÖRLER / РЕДАКТОРЛАР:
Serdar DAĞISTAN / Сердар Дағыстан
Nurlan MANSUROV / Нұрлан Мансұров
Jupar TANAUOVA / Жұпар Танауова

YAYIN KOORDİNATÖRÜ / ЖАУАПТЫ ХАТШЫ
Harun SARIGÜL / Харун Сарыгүл

ISBN: 978-9944-237-80-2
İnceleme Araştırma Dizisi: 66 /Зерттеу сериясы: 66

© Ahmet Yesevi Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanlığı
Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuğuoğlu Sokak. No: 30 06490 Bahçelievler/ANKARA
Tel: 0312 216 06 00 • Faks: 0312 223 34 29
www.ayu.edu.tr yayinlar@yesevi.edu.tr

Kitapta ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlarının olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar. / Авторлардың мақалаларындағы ой-пікірлер Ахмет Ясауи университеті Өкілетті Кеңес басқармасының пікірлерін білдірмейді.

8-10 Қазан / Ekim 2019
TÜRKİSTAN, İSTANBUL
Түркістан, Стамбул

ONUR KURULU

Prof. Dr. Musa YILDIZ
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı
Bibigul ASILOVA
Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakan Yardımcısı, Mütevelli Heyet Başkan Yardımcısı
Doç. Dr. İbrahim KALIN
Büyükelçi, T.C. Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü ve Cumhurbaşkanlığı
Başdanışmanı, Mütevelli Heyet Üyesi
Lezat AKTAYEVA
Kazakistan Cumhuriyeti Sağlık Bakan Yardımcısı, Mütevelli Heyet Üyesi
Dr. Serdar ÇAM
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanı, Mütevelli Heyet Üyesi
Prof. Dr. Murat JURİNOV
Kazakistan Cumhuriyeti Milli Bilimler Akademisi Başkanı, Mütevelli Heyet Üyesi
Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK
Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi, Mütevelli Heyet Üyesi
Meyramgül KOYANBAYEVA
Kazakistan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı Sosyal Bütçe Departmanı Direktör Yardımcısı, Mütevelli Heyet Üyesi
Hüseyin KARAKUM
Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanı, Mütevelli Heyet Üyesi
Prof. Dr. Erol ÖZVAR
Marmara Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Mahmut AK
İstanbul Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Bolatbek ABDRASILOV
Ahmet Yesevi Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Cengiz TOMAR
Ahmet Yesevi Üniversitesi Rektör Vekili
Prof. Dr. Kamalbek BERKİMBAYEV
Ahmet Yesevi Üniversitesi Rektör Yardımcısı

КОНГРЕСТІҢ ҚҰРМЕТТІ ТӨРАҒАЛАРЫ

Проф., док. Мұса Йылдыз
Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, Өкілетті Кеңес басқармасының төрағасы
Бибигүл Асылова
ҚР Білім және Ғылым министрінің орынбасары
Док., доц. Ибрахим Калын
Елші, Түркия Республикасы Президенттің баспасөз хатшысы және Бас хатшының орынбасары
Лязат Актаева
ҚР Денсаулық сақтау министрінің орынбасары
Док. Сердар Чам
Түрік Ынтымақтастық және үйлестіру агенттігінің төрағасы
ҚР ҰЖҒА академигі Мұрат Жұрынов
Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының президенті
Док., проф. Мухиттин Шимшек
Мармара университетінің оқытушысы
Өкілетті кеңес мүшесі
Мейрамгүл Қоянбаева
ҚР Қаржы министрлігі Әлеуметтік бюджет департаменті директорының орынбасары, Өкілетті кеңес мүшесі
Хусейн Каракум
Қаржы министрлігінің Инспекциялық Кеңесінің төрағасы, Өкілетті кеңес мүшесі
Доктор, профессор Махмут Ак
Ыстанбұл Университетінің ректоры
Б.ғ.д., проф. Болатбек Абрасилов
ҚҰЖҒА академигі, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің ректоры
Проф., док. Женгиз Томар
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Ректор өкілі
Проф., док. Камалбек Беркимбаев
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Ғылыми-зерттеу істері жөніндегі проректор

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Hayati Develi
İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mırzatay Joldasbekov
L. N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi
Prof. Dr. Taşpolot Sadıkov
Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir İbrayev
L. N. Gumilyov Avrasya Milli Üniversitesi
Prof. Dr. Viktor Butanayev
N.F. Katanov Hakas Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Okan Yeşilyurt
Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Yüksel Çelik
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
Prof. Dr. Sabahat Deniz
Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ömür Ceylan
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Ali Kaya
Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Erden Kajıbek
Ahmet Baytursınov Dil Bilimi Enstitüsü
Doç. Dr. Faik Alekberli
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Dr. Nodirbek Jurakuziyev
Alişer Nevayi Dil ve Edebiyat Üniversitesi
Dr. Surna Borisovna Sarbaşeva
Gorno-Altaisk Devlet Üniversitesi

Prof. Dr. Mekemtas Mırzakmetulı
Abay Pedagoji Üniversitesi
Prof. Dr. Egorov Nikolay İvanoviç
Çuvaş Devlet Enstitüsü
Prof. Dr. Jünisbek Alimhan
Ahmet Baytursınov Dil Bilimi Enstitüsü
Prof. Dr. Muratgeldi Soyegov
Türkmenistan El Yazmalar Enstitüsü
Prof. Dr. Uli Shamiloglu
Nazarbayev Üniversitesi
Prof. Dr. Aleksandr Garkovets
Kazakistan Cumhuriyeti Kültür ve Spor Bakanlığı Kazak Kültürünün Araştırma Enstitüsü
Prof. Dr. Vahit Türk
İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Kulbek Ergöbek
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
Prof. Dr. Sandıbay Boranbayev
Bölgesel Sosyal ve İnovasyon Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem Arıkoğlu
Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas Topsakal
İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Erol
Gaziantep Üniversitesi
Dr. Aziyana Bayır-ool
Novosibirsk Devlet Üniversitesi

ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ

Док., проф. Хаяти Девели
Стамбул университеті
Ф.ғ.д., проф. Мырзатай Жолдасбеков
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Ф.ғ.д., проф. Ташполот Садыков
Бішкек әлеуметтік ғылымдар университеті
Ф.ғ.д., проф. Шәкір Ибраев
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Ф.ғ.д., проф. Виктор Бутанаев
Н.Ф.Катанов атындағы Хакас мемлекеттік университеті
Док., проф. Окан Ешилюрт
Мармара университеті **Док., проф. Юксел Челик**
Ахмет Ясауи университеті
Док., проф. Сабахат Дениз
Мармара университеті
Док., проф. Өмүр Жейлан
Измир Катиб Челеби университеті
Док., проф. Байрам Али Кая
Сакарья университеті
Ф.ғ.д., проф. Ерден Қажыбек
Ахмет Байтұрсынов атындағы Тіл білімі институты
Филос.ғ.д. Фаик Алекберлі
Әзербайжан Ұлттық ғылым академиясы
PhD Нодирбек Журакузиев
Әлішер Науаи Тіл және әдебиет университеті
Ф.ғ.к., доц. Сурна Борисовна Сарбашева
Таулы-Алтай мемлекеттік университеті

Ф.ғ.д., проф. Мекемтас Мырзахметұлы
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Ф.ғ.д., проф. Николай Иванович Егоров
Чуваш мемлекеттік институты
Ф.ғ.д., проф. Жүнісбек Әлімхан
Ахмет Байтұрсынов атындағы Тіл білімі институты
Ф.ғ.д., проф. Мурадгелди Соегов
Түрікменстан Ғылым академиясының Ұлттық қолжазбалар институты
Док., проф. Юлай Шамилоғлу
Назарбаев университеті
Ф.ғ.д., проф. Александр Гаркавец
Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі Қазақ мәдениетінің ғылыми-зерттеу институты
Док., проф. Вахит Түрк
Стамбул Мәдениет университеті
Ф.ғ.д., проф. Құлбек Ергөбек
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Ф.ғ.д. Сандыбай Боранбаев
Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университеті
Док., проф. Екрем Арыкоғлу
Қажы Байрам Вели университеті
Док., проф. Ільяс Топсақал
Стамбул университеті
Док., доцент Мехмет Ерол
Газиантеп университеті
Ф.ғ.к., доц. Азияна Байыр-оол
Новосибирск мемлекеттік университеті

TAKDİM

Uygarlık, insanlık tarihi boyunca sağlanan gelişme ve değişimlere bağlı olarak toplumlarda ulaşılan maddi ve manevi varlıklarla, bilim, sanat ve kültürel anlamda kat edilen aşama ve değerlerin tümüdür. Değişik toplumların, gelişmişlik düzeyleri arasındaki başkalaşım, uygarlıklar arasında da belirgin farkların bulunduğunu ortaya koymakta ve buna bağlı olarak "uygarlık" sözcüğü pek çok dilde olduğu üzere, medeniyet ya da kentlilik ile eşdeğer kabul edilmektedir.

Uygarlık tarihi; yaygın anlamı ile insan topluluklarının bilinen en eski dönemlerinden günümüze kadar yaşadıkları olayları, sosyal ve kültürel anlamdaki değişiklik, kazanım ve gelişmeleri ele alıp inceleyen bir bilim dalı olarak kabul edilebilir.

Uygarlık sahasında yazının bulunmasından, tarım sistemlerinin gelişmesine; bugün bile gizemini koruyan mimari eserlerden, ulaşım alanında sağlanan ilerlemelere ve bilim dünyasında, özellikle matematik ve astronomi alanındaki gelişmelere kadar bir dizi önemli aşama kaydedilmiştir.

Dünyanın en eski kavimlerinden biri olan Türkler uygarlık tarihinin oluşmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi tarafından her iki yılda bir düzenlenen Uluslararası Türkoloji Kongresinde, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılan yüksek Türk uygarlığının her yönüyle bilimsel açılardan ele alınması amaçlanmıştır. İlk yedisini Kazakistan'ın Türkistan şehrinde gerçekleştirdiğimiz kongremiz bu defa 8-10 Ekim 2019 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenmiştir.

Düzenlenen kongrenin ana teması Kazakistan Cumhuriyeti kurucu Cumhurbaşkanı Sayın Nursultan Abişulı Nazarbayev'in "Ulu Bozkırın Yedi Özelliği" başlıklı makalesinden hareketle "Türk Uygarlığı: Köklü Geçmişten Günümüze" olarak belirlenmiştir.

Kazakistan Cumhuriyeti Kurucu Cumhurbaşkanı Sayın Nursultan Abişulı Nazarbayev'in makalesinde 2019 yılında Astana'da ''Dünya Türkoloji Kongresi'' düzenlenmesini teklif etmesi VIII. Uluslararası Türkoloji Kongresini daha anlamlı hale getirmiştir.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi işbirliği ile düzenlenen kongreye Türkiye ve Kazakistan başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesinden alanında uzman kişiler katılmışlardır.

Geçmişimizi iyi yorumladığımız takdirde günümüzü de iyi anlayabilmemiz mümkündür. Bu anlamda elinizdeki bu bildiri kitabının her çevreden ve meslekten kişiye yararlı olacağı düşünülmektedir. Alan uzmanı olan bilim insanlarının katkıları kitabımızın niteliğini daha da yükseltmiştir. Okuyuculara ve Türklük bilimine faydalı olması dileğiyle, emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Prof. Dr. Musa YILDIZ
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanı

ÖNSÖZ

Her kültürün kendine ait değer yargıları ve o kültürü diğer kültürlerden ayıran farklı özellikleri vardır. Ortak özelliklere sahip kültürler, değerler yumağı olarak bir araya gelip uygarlıkları oluşturur. Uygarlıklar, bulundukları coğrafi şartlara, iklim özelliklerine ve kültürel hususiyetlere göre şekillenir. Konargöçerlerin yaşam biçimleriyle meydana getirdikleri uygarlıkla, yerleşik halkların ortaya koydukları şehir yaşamı birbirinden çok uzak gibi görülmüştür. Oysaki her iki yaşam biçimi de birbirine muhtaçtır ve biri diğerinin eksik yönlerini tamamlamaktadır. Şehir uygarlıklarının temsilcileri konargöçerlere hayvansal gıdaların temini noktasında ihtiyaç duyarken, konargöçer, atlı kavimler de şehirlilerin ürettiği tarımsal ürünleri ve diğer temel ihtiyaç maddelerini karşılamak için yerleşiklerin kurdukları pazarlara yönelmek zorunda kalmışlardır. Türk Uygarlığı, bu iki yaşam biçiminin kesişim noktasında gelişmiş ve zengin bir kültürel miras yaratmıştır.

İnsanlık tarihine birçok siyasi, idari ve kültürel kazanım sağlamış olan Türk Uygarlığının geçmişten günümüze bütün yönleriyle tanıtılmasına katkı sağlamak amacıyla Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi işbirliği ile 8 - 10 Ekim 2019 tarihleri arasında İstanbul'da "Türk Uygarlığı: Köklü Geçmişten Günümüze" başlıklı uluslararası bir kongre düzenlemiştir. Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Çuvaşistan, Güney Kore ve Rusya'dan Türkoloji alanında uzmanların katılımıyla düzenlenen kongrede sunulan bildirilerle geçmişten günümüze Türk uygarlığı bilimsel açıdan tartışılmıştır.

Alanında uzman kişilerce yapılan sunumlara farklı üniversitelerden akademisyen, doktora, yüksek lisans, lisans öğrencileri ve Türkoloji'ye ilgi duyan araştırmacıların da katılımıyla Türk uygarlığına katkı sağladığını düşündüğümüz kongrede Türk halklarının folkloru, müziği, yazılı ve sözlü mirası, Türk kültürü ve sanatı, Türk halklarında arkeolojik çalışmalar, bozkır kültüründeki Büyük İpek Yolu, Türk halklarının tarihi ve tarihsel bilincinin uyandırılması, Türk halklarının dünya medeniyetindeki yeri, Türk lehçeleri ve edebiyatlarının tarihi, Türk halklarının kullandığı alfabeler ve bu alfabelerle oluşturulan edebiyat gibi konular ele alınmıştır.

Bu kitap "Türk Uygarlığı: Köklü Geçmişten Günümüze" başlıklı 8. Uluslararası Türkoloji kongresinde sunulan tebliğlerden oluşmaktadır.

Prof. Dr. Cengiz TOMAR
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
Rektör Vekili

İÇİNDEKİLER

TÜRK YAZI DİLLERİNİN TARİHİ DÖNEMLERİ: YENİ BİR BAKIŞ - Historical Periods of Turkish Written Languages: A New Perspective / Prof. Dr. Uli SCHAMILOGLU 1

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЮРКСКОЙ ПАЛЕОИСТОРИИ: ПРАЯЗЫК, ПРАЭТНОС, ПРАРОДИНА - Actual Problems of The Turkic Paleohistory: Parent Language, Praetnos, Ancestral Home / Д.ф.н., проф. Николай ЕГОРОВ (Nikolay EGOROV)..... 11

TÜRKİYE'NİN DOĞU ANADOLU ve AZERBAYCAN'IN BATI AZERBAYCAN BÖLGESİ AĞIZLARININ SINIFLANDIRILMASI ve BAZI ORTAK DİL ÖZELLİKLERİ - Some Common Language Features and Classification of Eastern Anatolia of Turkey and Western Azerbaijan Region Dialect of Azerbaijan / Dr. Öğr. Üyesi Elvan CAFAROV 55

YUSUF HAS HACİB'İN *KUTADGU BİLİG* ADLI ESERİNDE DİL KAVRAMI - The Concept of Language in *Kutadgu Bilig* by Yusuf Has Hacib / Prof. Dr. Taşpolot SADIKOV, Doç. Dr. Çolponay HİDİROVA 63

АХУН КІРМЕ СӨЗІНІҢ ТІЛДІК ҚОЛДАНЫСТАҒЫ МАҒЫНАСЫ-Language Value of a Loan Word "Akhun" / Ф.ғ.к. Нұрлан МАНСҰРОВ (Nurlan MANSUROV)..... 74

ESKİ UYGURLAR NEYİ, NASIL ve NEDEN KİRALIYORDU? - What, How and Why Were the Old Uighurs Renting? / Arş. Gör. Berker KESKİN 79

OĞUZ TÜRKLERİ ve ÖZBEKLERİN KAHRAMANLIK DESTANLARI ARASINDA METİNLERARASILIK ÇALIŞMASI: BAMSI BEYREK ve ALPAMIŞ DESTANLARI ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA - A Study on the Intertextuality of Heroic Epics Between Oğuz Turks and Uzbek: Focusing on "Bamsı Beyrek" and "Alpomish" / Prof. Eunkyung OH 87

ÇUVAŞ TÜRKLERİNİN TELİF DESTANLARINDA COĞRAFYA TASAVVURU - Geographical Concept in the Saga Compilations of Chuvash Turks / Prof. Dr. Bülent BAYRAM..... 104

ҚОРҚЫТТЫҢ СЫР БОЙЫНДА САҚТАЛҒАН АРХЕТИП БЕЙНЕСІНІҢ КҮЙ АҢЫЗДАРЫНДАҒЫ СИПАТЫ - Description in the Legends of the Archetype Image of Korkyt Preserved in the Syrdarya Regions / ф.ғ.к., доцент Бақыт ӘБЖЕТ (Bakit ABZHET)..... 111

ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ТАРИХИ ҚАЛЫПТАСУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ҰҚСАСТЫҚТАР - Similarities in the Process of Historical Formation of Turkic Peoples / с.ғ.д., профессор Насриддин НАЗАРОВ (Nasriddin NAZAROV)..... 119

AZERBAYCAN MİLLİ TARİH MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAKİ OSMANLI SİLAHLARI - Ottoman Weapons in Azerbaijan National History Museum Collection / Doç. Dr. SevinçVAHABOVA 125

ORTAÇAĞIN BAŞLARINDAN XV. YÜZYILIN SONUNA KADAR TÜRK COĞRAFYASINDA YAŞAYAN TÜRKLERİN İPEK YOLU TİCARETİNDEKİ YERİ ve ÖNEMİ - The Place and Importance of Turks Living in Turkish Geography in Silk Road Trade From the Beginning of the Middle Ages to the end of XV Century / Doç. Dr. Bahattin KELEŞ..... 129

KÜLTÖBE ARKEOLOJİK SİT ALANI: ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR IŞIĞINDA GENEL BİR BAKIŞ - Kultobe Archaeological Site: An Overview in the Light of Archaeological Research / Serik AKILBEK, Doç. Dr. Andrey HAZBULATOV, Dr. Muzaffer GURSOY, Arman OCAUBAEV 144

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ MİLLİ GÜVENLİĞİ, İRAN TÜRKLERİ ve TÜRKÇÜ HAREKET - Iran Islamic Republic National Security, Iran Turks and Turkic Movement / Doç. Dr. M. Serkan TAFLIOĞLU..... 157

ВЛИЯНИЕ ИДЕЙ ОБЩЕТЮРКСКОГО ЕДИНСТВА НА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКУЮ ЭЛИТУ АЗЕРБАЙДЖАНАВ КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ. - Influence of Ideas of Turkic Unity on the Azerbaijani Intellectual-Enlightened Elite in the Late of 19 and Early 20th Centuries / К.ф.н., доцент Лейла МЕЛИКОВА (Leila MELIKOVA)..... 164

ŞEYH AHMED İBN-İ HUDÂYDÂD TARÂZÎ - *FÜNÛNÜ'L-BELÂGA* VE TÜRKÇE YAZAN ŞAİRLER - Şeyh Ahmed Ibn-i Hudâydâd Tarâzî - *Funūn al-balāgha* and Turkish Poets / Prof. Dr. Tanju SEYHAN 178

СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ: КАЗАХСКОГО ТУРЕЦКОГО И УЗБЕКСКОГО-Comparative - Historical Study of Turkic Languages: Kazakh, Turkish and Uzbek / К.ф.н. Айгуль БАЙТУОВА (Aigul BAITUOVA)..... 200

SOME COMMENTS ABOUT NOMINAL AND VERBAL FORMS OF SUBJECTIVE EVALUATION IN THE OLD TURKIC LANGUAGES - Eski Türk Dillerinde Öznel Değerlendirme İsim ve Fiil Formları Üzerine Bazı Yorumlar / Aleksandra D. PEREDNYA, Nikolay N. TELITSIN 212

HİNDİSTAN'DA YAZILMIŞ ÇAĞATAYCA SÖZLÜKLERDE AKRABALIK BİLDİREN KELİME ve KAVRAMLAR ÜZERİNE NOTLAR - Some Notes on the Kinship Concepts and Terms Witnessed in Chagatay Dictionaries Produced in the Mughal India / Prof. Dr. Fikret TURAN..... 215

TÜRK FELSEFESİ: İMKÂN ve GEREKÇELERİ ÜZERİNE NOTLAR - Turkish Philosophy: Notes on Possibilities and Requirements/ Prof. Dr. Mevlüt UYANIK 219

I. BAKÜ TÜRKOLOJİ KURULTAYI'NDA (1926) ORTAK TÜRK DİLİ MESELESİ - The Problem of the Common Turkic Language at Baku Turkological Congress (1926) / Dr. Gulshan MAHARRAMOVA 232

ОРТА ҒАСЫР ЕСКЕРТКІШТЕРІ ТІЛІНДЕГІ СӨЗДЕРДІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ КОГНИТИВТІК МӘНІ - The Semantic and Cognitive Meaning of the Monuments of the Middle Ages / Ф.ғ.к., доц. Гүлмира БАЯЛИЕВА (Gulmira BAYALIYEVA)..... 237

20. YÜZYILIN BAŞINDA TÜRK ve KAZAK HİKÂYECİLİĞİNDE TEMATİK DEĞİŞİMLER - Thematic Changes in Turkish and Kazakh Storytelling at the Beginning of the 20th Century / Öğr. Üyesi, Dr. Yerlan ZHİYENBAYEV/ Shakhida JUMABAYEVA..... 249

KÖROĞLU'NUN TÜRKMEN VERSİYONUNDA MİTOLOJİK KARAKTERLER - Mythological Characters in the Turkmen Version of Koroghlu / Doç. Dr. Naile ASKER 256

ATASÖZLERİ ve DEYİMLERDE YALAN ANATOMİSİ, KOLEKTİF TUTUM - Anatomy of Lie and Collective Attitude in Proverbs and Idioms / Dr. Öğr. Üyesi Cevdet AVCI..... 263

DİVÂN-I HİKMET'TE ETİK KAVRAMLAR - Ethical Concepts in *Divan-i Hikmet* / Hayati BİCE (Araştırmacı-Yazar)..... 274

KUYUMCULUKTA YENİ TASARIM ARAYIŞLARI ve ÜRETİMİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA "ÇARPANA DOKUMA ile TAKI YAPIMI" - New Design Searching in Jewellery and a Study on Production "Tablet Weawing" / Öğr. Gör. Cesur Y. GÖKER, Doç. Dr. H. Nurgül BEGİÇ 296

SEYDÎ ALİ REİS (KÂTİBÎ) ve DÎVÂNI - Seydi Ali Reis (Katibi) and His Diwan / Dr. Nusret GEDİK 306

ESKİ TÜRKÇEDEN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE GEÇİŞLİLİĞİNİ KAYBEDEN BAZI FİİLLER ÜZERİNE - On the Some Verbs Which Losk Their Transitivity from Old Turkic to Turkey Turkish /

Dr. Öğr. Üyesi Feryal KORKMAZ 326

KUTADGU BİLİG'DE GEÇEN BAZI DİNÎ TERİMLERİN ÇOK ANLAMLILIĞI ÜZERİNE - On the Polysemy of Some Religious Terms in the *Qutadqu Bilig* / Dr. Öğr. Üyesi Aslı ZENGIN..... 332

TÜRKÇEDEKİ "İLE" EDATI ÜZERİNE BAZI GÖRÜŞLER - Some Observations on "ile" Preposition in Turkish / Dr. Ümran ERDOĞAN 341

RADLOFF'UN PROBEN DERLEMELERİNDE YER ALAN TUVACA BİLMECELER - Tuvan Riddles in Radlov's Proben Compilations /Arş. Gör. Ayşe Şeyma FINDIK 346

A. GULMUHAMMEDOV'UN (1885-1931) TÜRK KURULTAYI ve TÜRKLÜK BİLİMİNE BAKIŞI - A View of A. Gulmuhammedov (1885-1931) on the Turkish Congress and Turcology / Dr. Öğr. Üyesi Tahir AŞİROV 365

ESKİ UYGURLAR NEYİ, NASIL ve NEDEN KİRALIYORDU?
What, How and Why Were the Old Uighurs Renting?

Arş. Gör. Berker KESKİN*

ÖZET

Eski Uygurların kültürel başarısı ve diğer bazı İpek Yolu kavimlerine göre üstünlüğü, yalnızca meydana getirdikleri edebiyat ve sanatla değil aynı zamanda gerçekleştirdikleri ticari faaliyetlerin sistemli ve çeşitli olmasıyla da ilgilidir. Ticaret, yalnızca bir alışveriş vasıtası değil aynı zamanda kültür aktarımı sağlayan bir olay olarak İpek Yolu'nda yer alan kavimler arasında etkileşime zemin hazırlamıştır. Bu bakımdan, Uygurların kültürel üstünlüğü sağlama noktasında ticaretin önemi, azımsanmayacak kadar çoktur. Çin ya da diğer kavimlerle olan ticaret dışında Uygur toplumunun kendi arasında gerçekleştirdiği faaliyetler hakkında birincil kaynaklar ticaretin belli kurallarla yürütüldüğünü, tarafların çeşitli haklara sahip olduğunu göstermektedir. Genellikle *hukuk belgeleri* olarak adlandırılan bu kaynaklar, alım-satım, kiralama, borçlanma, takas etme gibi çok çeşitli konulara sahiptir. Bu çalışmada ise yalnızca Uygur ticaretinde kiralamanın yeri üzerinde durulacaktır. Mevcut kaynaklar, Uygurların arazi, bağ ve hayvan kiraladığını göstermektedir. Bütün bu kiralamaların kimler arasında gerçekleştiği, sebepleri, anlaşmanın nasıl sağlandığı ve hangi haklara sahip olunduğu bilgisi bu kaynaklarda yer almaktadır. Öncelikle kira belgelerinin genel yapısı hakkında bilgi verilecek ve ardından Eski Uygurların neyi, nasıl ve neden kiraladığı sorularının cevabı aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Dili, Eski Uygur Türkçesi, Eski Uygurlar, hukuk belgeleri, kiralama

ABSTRACT

The cultural success of the Old Uighurs and their superiority over some other Silk Road peoples are not only related to the literature and art which they have created but also to the systematic and diverse nature of their commercial activities. Trade, not only as a means of buying-selling but also as a cultural transfer event, has laid the groundwork for interaction among the peoples along the Silk Road. In this respect, the importance of trade in ensuring the Uighurs' cultural superiority is considerable. Apart from the trade with China or other peoples, the primary sources about the activities of Uighur society among themselves show that trade is governed by certain rules and that the parties have various rights. These resources often referred to as *legal documents,* have a wide range of issues such as sale, rent, loan, exchange, etc. In this study, the place of rent in Uighur trade will be emphasized. Present sources show that Uighurs rented lands, vineyards, and animals. These sources involve information about parties, reasons, how the agreement is provided and legal rights. First of all, the information will be given about the general structure of the rental documents, and then answer to questions "What, how and why were the Old Uighurs renting?" will be sought of.

Keywords: Old Turkish, Old Uighur Turkish, Old Uighurs, legal documents, rent

I. Giriş

Eski Uygurların geniş bir edebi birikime sahip olduğu, farklı dinlere ait metinleri tercüme ve adapte ederek Türk diline kazandırdığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Nitelik açısından dini içeriğe sahip eserlerin sayıca nispeten fazla olması Eski Uygur Türkçesi denince akla ilk *Altun Yaruk,Maitrisimit* gibi eserlerin gelmesinin temel sebebidir. Ancak bunlar dışında Uygurların günlük hayatına ait pek çok belge de günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu belgelerin içeriği büyük oranda alım-satım, kiralama, takas etme, borçlanma gibi ticari işlemlerle ilgili olsa da daha az sayıdaki vasiyet, azat etme ve evlat edinme konulu belgeler, bu tarz belgelerin hayatın her alanında, ihtiyaç halinde düzenlenebildiğini ve konu bakımından bir sınırın olmadığını gösterir.[1] Belgeler, genel olarak *"hukuk belgeleri, hukuki belgeler"* ya da *"sivil belgeler"* olarak adlandırılmaktadır. *Sivil* adlandırması, konuyla ilgili Batıda yapılan bazı çalışmalarda kullanılan Fransızca kökenli

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. İstanbul /Türkiye (berker.keskin@istanbul.edu.tr)

**Bu çalışma, *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı* adlı Doktora tezinden hareketle gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın esasını oluşturan Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (BAP) tarafından aynı adla Doktora tez projesi olarak (SDK-2017-25682) desteklenmektedir.
İlgili Doktora tezi, TÜBİTAK tarafından desteklenmektedir.

[1] Belgelerin hangi içeriklere sahip olduğuyla ilgili olarak bkz. Reşit Rahmeti Arat. (1964). "Eski Türk Hukuk Vesikaları". *Journal de la Société Finno-Ougrienne.* Cilt 65. Helsinki. s. 60-61 [Tekrar Basım: Arat. (1987). *Makaleler*. Cilt 1. Haz. Osman Fikri Sertkaya. Ankara: TKAE Yayınları. s. 555-556]. Larry Vernon Clark. (1975). *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.).* Indiana University Department of Uralic and Altaic. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Indiana. s. 374. Nobuo Yamada (1993). *Sammlung Uigurischer Kontrakte II.* Haz. Juten Oda, Peter Zieme, Hiroshi Umemura, Takao Moriyasu. Osaka: Osaka University Press. s. xi.

civil kelimesinin doğrudan Türkçeye aktarılmasıdır. Ancak bu kelimenin Türkçede, İngilizce ve Fransızcada olduğu şekliyle doğrudan "medeni, yurttaşlıkla ilgili, din dışı" gibi anlamlarının bulunmaması, üzerinde düşünülmesini gerektirmektedir. Çünkü kelimenin Türkçede taşıdığı anlamlar "askerlikle ilgisi olmayan" ya da "üniforma giymeyen" açıklamaları etrafında şekillenmektedir.[2] Dolayısıyla belgelerin *hukuk belgeleri* şeklinde adlandırılması diğer adlandırmaya nazaran belgelerin içeriğiyle daha çok örtüşmektedir.[3]

Belgelerin resmi özellik taşıması, bunların *hukuk belgesi* olarak adlandırılmasındaki yegane sebeptir. Tarihlendirme, anlaşmanın sebebi, tarafların isminin beyanı, anlaşmanın şartları, yaptırım ifadeleri, tanıklıklar, nişanlar bu belgelerin resmiliğinin birer kanıtıdır.

II. Eski Uygurlarda Kiralama

Kira ile ilgili belgeler, Eski Uygur hukuk belgeleri arasında nicelik olarak satış belgeleri kadar çok olmasa da üzerinde fikir yürütmek için yeterlidir. İki kişi ya da iki grup arasında yapılan kira sözleşmelerinin büyük çoğunluğu tarla ya da bağ kiralaması gibi toprak hukukunu ilgilendiren konulara sahipken çok daha az bir kısmı yük ve binek hayvanı kiralamaları hakkındadır.

Kira sözleşmeleri, hukuk belgelerinin geneline uygun bir biçimde, 12 hayvanlı Türk takvimine göre düzenlenmiş bir tarih kaydıyla başlamaktadır. Tarihlendirmeden sonra kiralayan tarafın ismi, kiralamanın sebebi ve bu kiralamanın kimden yapıldığı bilgisi yer alır. Tüm belge boyunca verilen bu ve benzeri bilgiler -belge bir yazman tarafından düzenlenmiş olsa bile- vergilerin ödenmesi veya tanıklık ifadelerine kadar kiracının ağzından, birinci tekil şahıs kullanılarak aktarılmaktadır:

[1]yunt yıl [y]eṭinç ay säkiz [2]y(e)girmi-kä m[aŋ]a mısır-ka yür t[ar]ı[3]gu yer kärgäk bolup kayımtu-[4]nıŋ sık(a)p-takı yarım ä[ŋ]iz [5]yerin [a]nu[k]-ka tuṭt(u)m… *"At yılı, yedinci ayın on sekizinde bana, Mısır'a darı ekecek yer gerekip Kayımtu'nun Sıkap'taki yarım boş yerini hazırlamak için kiraladım…"*	U 5269 (T II D 204)
[1]takıgu yıl ikinṭi <ay> o[n] y(a)ŋık-a [2]maŋa bay tämür-kä käpäz tarıgu [3]yer kärgäk bolup t(ä)miçi-niŋ [4]bu suy-takı uduru borluk-ın on [5]t(ä)ŋ käpäz yak-a-ka tuṭtum…	U 5272 ([T I] D 176 / TM 232)

[2] Sivil kelimesinin Türkçede sahip olduğu anlamlarla ilgili olarak *TDK Türkçe Sözlük*'te şu açıklamalara yer verilmiştir: **1.** Askerî olmayan: *Sivil savunma*.**2.** Asker sınıfından olmayan (kimse). **3.** Özel bir biçimde olmayan, üniforma olmayan (giysi): *"Arkasında siyah şayaktan bir sivil elbise vardı.*"-R. N. Güntekin. **4.** Üniforma veya özel giysi giymemiş olan (kimse): *"Çoğunlukla sivil insanları yadırgardım."*-F. R. Atay. **5.***a.* Resmî olmayan giysi: *"Hatta mektebi bitirebilmesinde biricik amil, bir avukatın yazıhanesinde saklı sivillerini giydi ve fırladılar."*-N. F. Kısakürek. **6.***a.* Sivil polis. **7.***argo* Çıplak, çırılçıplak (*Türkçe Sözlük,* 2011, s. 2123).

Aşağıda ise kelimenin sırasıyla İngilizce ve Fransızcadaki anlamları (yalnızca konumuzla ilgili olmak üzere) bulunmaktadır:

A. *adj.* **I. 1.** Of or belonging to citizens; consisting of citizens, or men dwelling together in a community, as in *civil society, civil life;* also, of the nature of citizen. **15. a.** Distinguished from *ecclesiastical:* non-ecclesiastical; and, with extended application, non-religious, non-sacred, secular (*The Oxford English Dictionary III,* 1989, s. 255-256).

B.*Usuel* (souvent dans des syntagmes figés). Qui concerne les individus en tant que membres de la société organisée en État, et leurs rapports mutuels; qui concerne le citoyen ou un ensemble de citoyens. **2.** Qui concerne les citoyens en tant que particuliers. **a)***DR. (procédure judiciaire).* Qui concerne l'activité répréhensible d'un particulier en tant qu'elle relève du droit civil. *Procès civil. Dans les procès civils tout au moins, le magistrat jugerait aussi bien sur pièces; l'éloquence des avocats n'est que pour le public et surtout pour les plaideurs* (ALAIN, *Système des beaux-arts,* 1920, p. 104) (*ATILF (Analyse et Traitement Informatique de la Langue Française,*http://stella.atilf.fr« civil » maddesi, erişim tarihi: 18.09.2019).

[3] Uygurlardan kalan posta emirleri ve çeşitli kayıtlar, doğrudan hukuki içeriğe sahip olmamasına rağmen genelde diğer hukuk belgeleriyle birlikte değerlendirilmektedir.

"Tavuk yılı, ikinci ayın onuncu gününde bana, Bay Temür'e pamuk ekecek yer gerekip Temiçi'nin bu suyun karşısında olan üzüm bağını on eşit pamuk (karşılığında) kiraladım…"	
[1]takıgu yıl ikinṭi ay säkiz y(e)girmi-kä [2]maŋa elçi-kä tarıg tarıgu yer kärgäk [3]bolup kayımṭu-nıŋ yol togan-takı yarım [4]äŋiz yer-in anuk-ka tuṭtum… *"Tavuk yılı, ikinci ayın on sekizinde bana, Elçi'ye tahıl ekecek yer gerekip Kayımtu'nun Yol Togan'daki yarım boş yerini hazırlamak için kiraladım…"*	U 5273 ([TI] D 135 / TM 211)

Kira sözleşmelerinin genel yapısına ek olarak özellikle arazi kiralamalarında, kiralamanın türü (ürün ya da ücret karşılığı) ve araziye gelen verginin kim tarafından nasıl ödeneceği hakkında bilgi verilmektedir. Bunlardan sonra, tüm sözleşmelerin ortak bir unsuru olarak gelen kapanış bölümünde tanıklık ifadeleri ile sözleşmeyi hazırlayanın ismi zikredilerek sözleşme tamamlanır. Tüm bunlardan hareketle kira sözleşmelerinin şu ortak formüllere sahip olduğunu söylemek mümkündür:

I. Tarihlendirme
II. Tarafların Adı ve Kiralamanın Sebebi **i.** Kiracının Adı **ii.** Kiralamanın Sebebi/Türü **iii.** Kiralayanın Adı **iv.** Kiralananın Yeri (→ Arazi ve Bağ Kiralamalarında)
III. Kiralamanın Detayları **i.** Anlaşma Şekli **ii.** Kiralanan Üzerine Gelecek Vergilerin Taksimi (→ Arazi ve Bağ Kiralamalarında) (**iii.** Teminat)
IV. Tanıklıklar ve Son Hükümler **i.** Tanıklık İfadeleri (**ii.** Tarafların İsminin Son Kez Beyanı) **iii.** Yazmanın İsminin Beyanı -Varsa-

II.I. Sözleşmelerde Hukuki Terimler

Kira sözleşmelerine ait hukuki terimler, genellikle toprak hukukuna dayanan arazi ve bağ kiralamalarında bulunmaktadır. Burada, kiralamanın türüne göre *yaka* ve *anuk* terimleri karşımıza çıkar. *Anukka tut-* veya *anukka ber-* şeklinde birleşik fiil gruplarında yer alan *anuk,* "hazır" anlamına gelmektedir. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te kelimenin kökünü teşkil eden *anu-* fiili "hazırlanmak" olarak geçişsiz fiil şeklinde tanımlanmaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 459) ve *anuk* dışında *anukla-*, *anukluk*, *anun-*, *anut-* ve *anutgan* türevlerine yer verilmiştir. *Uigurisches Wörterbuch*'ta ise *anukla-* "hazırlamak" şeklinde açıklanır ve bununla ilgili olarak *anun-* "1. Hazırlanmak, hazır olmak; 2. (dinî tutumunu) disipline etmek, geliştirmek, alıştırma yapmak; dindar olmak", *anut-* "Hazırlamak, hazırlık yapmak, yapmak", *anutul-* "hazırlanmak, tertip edilmek" fiillerine yer verilir (Röhrborn, 2010, s. 62-63). Dolayısıyla kira sözleşmelerinde yer alan *anukka tut-* terimini "Hazıra tutmak; hazırlamak için tutmak, kiralamak", *anukka ber-* terimini de "Hazıra vermek; hazırlanması için kiraya vermek" şeklinde açıklamak mümkündür. Melek Özyetgin, *anuk* türü kiralamalarda bir ortaklık durumu olduğunu belirtmektedir: "Eğer kira sözleşmesinde kiracı ile kiralayan arasında bir ortakçılık akdi varsa 'kiralamak' kavramı anuqqa tut-, anuqın tut-/anuqın bir- terimi ile karşılanıyor. Bu terim kelime anlamıyla esasta, 'hazırlamak, işlemek üzere tutmak/vermek" olup burada kiralama akdinin kiracı ile kiralayan arasında, arazinin ekimi için yapılmış bir ortaklık işine işaret etmektedir" (Özyetgin, 2014, s. 129).

Kira sözleşmelerinde yer alan bir diğer hukuki terim *yaka* ise doğrudan "kira, kira bedeli" anlamına gelmektedir. Ahmet Caferoğlu, sözlüğünde bu kelimenin iki anlama sahip olduğunu, bunlardan birincisinin "ücret, icar bedeli, kira karşılığı", ikincisinin ise "taraf, yan, civar" olduğunu belirtmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 280). Kelime, bugün hala çağdaş Türk lehçelerinde bulunmakta ve ilk anlamını kaybetmiş olsa da "kıyı, taraf; elbise yakası" anlamlarında kullanılmaktadır (bkz. Ayazlı, 2016, s. 269). Sözleşmelerde *yaka*nın müstakil kullanımı dışında *yakaka tut-* "kiraya tutmak, kiralamak" ve *yakaka ber-* "kiraya vermek" şeklinde yapılar da bulunmaktadır.

Aslında birbirine anlam bakımından çok yakın gibi görünen bu iki terimden hangisinin sözleşmede kullanılacağı, doğrudan kiralama türüyle ilgilidir. *Anukka tutulan* yerlerin hiçbirinde kira bedeli verilmediği, ancak araziden alınan mahsulün belli oranda paylaşıldığı, buna karşın *yakaka tutulan* yerlerin tamamında belli bir kira ücreti verildiği sözleşmelerden tespit edilebilmektedir. Her iki kiralama şekline benzer uygulamalar günümüzde halen tarla ya da bağ-bahçe kiralamalarında mevcuttur. *Anuk* şekli kira karşılığı olarak *ikili birli* (Çıkan mahsulün üç parçaya bölünerek ikisinin ekip-biçene, birinin mal sahibine verilmesi), *yarıya* (Çıkan mahsulün eşit paylaşılması) gibi terimlerle adlandırılan kira sözleşmeleri bulunurken *yaka* türü kira, doğrudan *icara ver-* ile ilgilidir.

Bir diğer hukuki terim olan *ter* ise yalnızca kiralama belgelerinde değil aynı zamanda Uygur hukuk belgelerinin önemli bir kısmında tespit edilebilmektedir. Kira sözleşmeleri arasında yalnızca hayvan kiralamalarında görülen terim, tıpkı *yaka* gibi "kira bedeli" anlamına gelmektedir. Gerek Caferoğlu gerekse Clauson, kelimenin ilk anlamının "ter", ikincisinin ise "ücret" olduğunu belirtmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 234; Clauson, 1972, s. 528b). Clauson'a göre kelime, metaforik olarak ücretin terleyerek, alın teriyle kazanılmasına bağlı bir şekilde bu anlamı kazanmıştır (Clauson, 1972, s. 528b).

II.II. Belgelerden Öğrendiklerimiz

Eski Uygur kira sözleşmeleri, verdiği bilgiler bakımından diğer hukuk belgeleriyle mukayese edildiğinde çok fazla detaya sahip değildir. Örneğin satış sözleşmelerinde satılanın konumu açıkça, dört esas yön itibariyle belirtiliyor olmasına rağmen kira sözleşmelerinde bu yoktur. Aynı şekilde yaptırım ve teminatların da satış belgelerinde olduğu kadar detaylı bir şekilde ifade edilmediği, hatta bu ifadelerin pek çok belgede hiç bulunmadığını söylemek mümkündür. Bize göre bunun temel sebebi, herhangi bir devir-teslim işleminin gerçekleşmiyor olmasıdır. Dolayısıyla yapılan işlem, satışlara göre daha basit olduğundan bazı bilgilerin etraflıca verilmesine gerek duyulmamıştır. Buna karşın, kira sözleşmelerinde diğer belgelerde bulunmayan bazı bilgiler de yok değildir. Bunlardan en önemlisi, vergiler ve vergilerin paylaşılması hakkındadır. Eski Uygur kira sözleşmeleri vasıtasıyla topraklardan belli başlı vergilerin alındığını tespit edebilmekteyiz.[4] Vergilerin ödenmesi konusunda kesin bir kural bulunmamakta, taraflar karşılıklı anlaşmaya bağlı olarak kiralanana ait vergileri ödemektedir.

Ödemeden kimin sorumlu olduğu ise *bil-* ya da *ber-* "vermek" fiillerine dayanan kalıp ifadelerle belirtilmektedir. Ödeme sorumluluğuna sahip olan taraf, vergiyi kendisinin "bildiğini" ya da "vereceğini", diğer taraf ise bunu "bilmediğini", "vermeyeceğini" belirtmektedir. Sözleşmeler bizlere vergilerin dört farklı şekilde ödenebildiğini göstermektedir:

---

[4] Eski Uygur toplumunda vergilendirmeyle ilgili olarak bkz. Ahmet Caferoğlu. (1934). "Uygurlarda Hukuk ve Maliye Istılahları". *Türkiyat Mecmuası.* Cilt 4. s. 1-44. Melek Özyetgin. (2004). *Eski Türk Vergi Terimleri.* Ankara: KÖKSAV Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 4.

1. Kiracı tarafından	
[6]bu [7]yer-kä ’äŋiz tuṭş-a berim [8]alım kälş-ä m(ä)n tämür buk-a bilür-[9]m(ä)n kayımtu bilmäz *“Bu yeri anız (boş) tutsam, berim alım (vergisi) gelse ben Temür Buka bilirim; Kayımtu bilmez.”*	U 5271 (TM 237)
2. Kiralayan tarafından	
[7]b[u] [8]borluk-nıŋ nägü kim kalanı kavıṭı [9]bolsar m(ä)n t(ä)miçi bilür-m(ä)n bay [10]tämür bilm(ä)z *“Bu üzüm bağının her ne kalanı kavıtı olursa ben Temiçi bilirim; Bay Temür bilmez.”*	U 5272 ([T I] D 176 / TM 232)
3. Eşit olarak	
[7]bu yer-kä ber<i>m alım kälsär ikägü [8]täŋ bilür-biz *“Bu yere berim alım (vergisi) gelirse ikimiz eşit biliriz.”*	U 5273 ([TI] D 135 / TM 211)
4. Üçte ikisinin kiracı, üçte birinin ise kiralayan tarafından	
[13]bu yer-kä [berim alım] [14]kälş-ä iki ülüş tilik tog<r>ul [15]berür-m(ä)n bulda bir ülüş [16]berür-m(ä)n *“Bu yere berim alım (vergisi) gelirse iki pay (ben) Tilik Togrul veririm; bir pay (ben) Bulda veririm.”*	U 5275 (TM 109) + U 5274 (TM 103a)

Arazilerle ilgili kira sözleşmelerinde kiralanan taşınmaz, *yer* olarak adlandırılırken belgelerin büyük çoğunluğunda bu yerin niteliği *äŋiz yer* şeklinde ortaya konmaktadır. “Boş arazi, tarla” anlamında kullanılan *äŋiz* kelimesine bu anlamıyla diğer hukuk belgelerinde de tesadüf edilmektedir. *UW*’de kelimenin ayrıca bir vergi çeşidi olabileceği belirtilerek “1. Hasattan sonra tarlada kalan köklü sap, ekin anızı, saman. 2. Ekin biçildikten sonra sürülmemiş tarla, anızlık, sürülmemiş boş tarla (?); hasat vergisi, mahsul vergisi (?)” şeklinde açıklanmaktadır (Röhrborn, 2015, s. 203-204). *Äŋiz*in bir diğer kullanımı ise *tut-* ile birliktedir. Sözleşmelerin vergilerle ilgili kısmında, kiralananın *äŋiz* “boş” tutulması, ekim-dikim yapılmaması durumunda olacakların belirtilmesi bu yerlerin boş bırakılmasının yasak olduğunu göstermektedir. Kelime, Anadolu ağızlarında *anız/añız* ve *engiz* şeklinde bulunmakta ve hukuk belgelerindeki kullanımına benzer şekilde “ekini biçildikten sonra sürülmeden boş kalan tarla, anız” anlamına gelmektedir (*Derleme Sözlüğü I,* 1993, s. 272 ve *Derleme Sözlüğü V,* 1993, s. 1756).

Kiralanan yalnızca *yer* ya da *äŋiz yer* olarak tanımlanmasına rağmen kiracının bu yeri hangi amaçla tuttuğu, kullanım amacı açıkça belirtilmektedir. Hayvan kiralamaları için de bu durum geçerlidir. Ayrıca Ch/U 7325 numaralı hayvan kira belgesinde, yapılan işlemin *el yaŋınça* yani “il, devlet kanununa göre” yapıldığının belirtilmesi, işlemlerin yalnızca karşılıklı anlaşmaya göre değil, belirli bir kurallar bütünü doğrultusunda bir kanuna göre gerçekleştirildiğini göstermektedir. Aşağıdaki tabloda, şimdiye kadar tespit edebildiğimiz tüm kira belgelerinde yer alan kiracı, kiralayan, kiralanan vb. bilgiler, belge numaralarıyla birlikte bulunmaktadır. Tablo incelendiğinde arazilerin kiralanma amacının *yür* “darı”, *tarıg* “ekin”, *käpäz* “pamuk”, *arpa* “arpa” ekilecek yer ya da doğrudan *borluk yer* “üzüm bağı” ve *kavlalık yer* “sebze bahçesi” olduğu göze çarpmaktadır. Hayvan kiralamalarında da kiralanan, *uzunka bargu* “uzun yola gidecek” eşek, at veya bir sığırdır.

Kiracı	Kiralayan	Kiralanan	Kiralanma Sebebi	Kira Türü / Bedeli	Belge No
X	X	X	atız yer	yaka / koço kedintä yorıyur kırk… (?)	U 5267 (T II Toyoq ohne N^{os})
tınsıdu	buksadu (?)	X	yer	yaka / yarım şıg tarıg iki… (?)	U 5268 (T II M 11)
mısır	kayımtu	yarım äŋiz yer	yür tarıgu yer	anuk / täŋ	U 5269 (T II D 204)
kaymış saŋun	açari bäg	X	X	yaka / älig kuanpu	U 5270 (T II D 149b)
tämür buk-a	kayımtu	yer	tarıg tarıgu yer	yaka / iki şıg	U 5271 (T.M. 237)
bay tämür	tämiçi	borluk	käpäz tarıgu yer	yaka / on täŋ käpäz	U 5272 ([T I] D 176 / TM 232)
elçi	kayımtu	yarım äŋiz yer	tarıg tarıgu yer	anuk / täŋ	U 5273 ([TI] D 135 / TM 211)
tilik togrıl	bulda açari	bir äŋiz yer	arpa tarıgu yer	anuk / iki şıg arpa-nıŋ tüşin tilik togrul alır tört küri arpa m(ä)n tilik tog<r>ul bulda açari<-ka> beri[p] altı küri (?)	U 5275 (TM 109) + U 5274 (TM 103a)
tämür buk-a	kayımtu	yarım äŋiz yer	…tarıgu yer	anuk / täŋ	U 5276 (TM 100)
mısır	kayımtu	yarım äŋiz yer	yür tarıgu yer	anuk / täŋ	U 5277 (TM 81)
X	X	X	kavlalık yer	anuk / täŋ	İstanbul 8 (İÜ Küt. Demirbaş No: 531)
tämiçi	bay tämür	X	borluk yer	X	U 5279 ([TI] D 181 / T.M 73)
altmışak apa	aram k(a)y-a, kınısun	tarıg tarımak yer	yuŋlaklıkço (kiralayan için)	yaka / on iki sıtırço	RH 03 [T II Nr. 3 (Čiqtim 3?), USp 87

					İUMK (ph.)
tapmış käräy atın	töläk	çam balıkka bargu	at tärkän	bir bözkä üçär küri tarıg säkisär ür kılıp iki şıg tarıg beş ür	Ch/U 7325 v (Glas: T III 1183)
sraŋuç	kıbrıdu	uzunka bargu	’äşäk ulak	on(a)r-ka <<Karl.>> tokuz oṭuz-luk böz (?)	U 5265 (TM 235)
töläk tämür	umar	tärkän ud	ala ud	iki şıg tarıg üç şıg yür	RH 14 [SJ O/73, (I.O) Inv. 1952 g. 4154) (Yamada, 1993, s. 83).

III. Sonuç

Farklı içeriklere sahip hukuk belgeleri arasından yalnızca kiranın konu edinildiği bu çalışmada, ilgili içerikteki tüm belgeler değerlendirilmiştir. Buna göre kira belgeleri, diğerleriyle mukayese edildiğinde bunların en büyük farkı, teminat ve yaptırımlar bakımından oldukça dar kapsamlı olmasıdır. Satış belgelerinde satılan taşınmazın sınırları dört esas yön bakımından tarif edilirken, kirada böyle detaylı bir tarif bulunmamaktadır; yalnızca taşınmazın nerede bulunduğu bilgisi ile yetinilmiştir. Satışta, yapılan devir-teslime akrabadan herhangi bir itiraz gelmemesi için çeşitli teminatlar verilmiş ve hatta itiraz edenlerin cezalandırılacağı belirtilmişken kirada yalnızca arazinin boş bırakılmayacağı teminatına yer verilmektedir. Borç belgelerinde ise bu kez karşımıza faiz ve kefillik çıkarken yine bunların hiçbiri kiralamalarda bulunmamaktadır. Dolayısıyla kira belgeleri diğer ticari içerikli hukuk belgelerine nazaran daha sade bir görünümdedir; satır sayısı az ve hacim bakımından daha küçüktür. Ancak yukarıda değinildiği gibi topraktan hangi tür vergilerin alındığı ve kiralamanın çeşitleri ancak bu belgeler sayesinde öğrenilebilmektedir. Neticede her bir hukuk belgesi, sahip olduğu içeriğe göre farklı bilgiler sunmakta, dönemin gerek ticari gerekse hukuki yapısının anlaşılmasında birinci derece rol oynamaktadır. Dolayısıyla kira belgeleriyle birlikte diğer tüm eski Uygur hukuk belgeleri, sağladığı bilgiler ile yalnızca Türk dili ve Türk tarihi için değil, Türk sosyal hayatı ve Türk iktisat tarihi için de önemli kaynaklardır.

Kısaltmalar

Haz. : Hazırlayan(lar)
Karl. : Üzeri karalanmış, silinmiş
TDK : Türk Dil Kurumu
TKAE : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
USp : Uigurische Sprachdenkmäler
UW : Uigurisches Wörterbuch

KAYNAKÇA

ARAT, R. R. (1964).“Eski Türk Hukuk Vesikaları”. *Journal de la Société Finno-Ougrienne.* Cilt 65. Helsinki. s. 11-77. [Tekrar Basım: ARAT, R. R. (1987). *Makaleler*. Cilt 1. Haz. Osman Fikri Sertkaya, Ankara: TKAE Yayınları. s. 506-572.]

ATILF (Analyse et Traitement Informatique de la Langue Française). http://stella.atilf.fr “civil” maddesi, erişim tarihi: 18.09.2019.

AYAZLI, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı.* Ankara: TDK Yayınları.

CAFEROĞLU, A. (1934). “Uygurlarda Hukuk ve Maliye Istılahları”. *Türkiyat Mecmuası.* Cilt 4. İstanbul. s. 1-44.

CAFEROĞLU, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.* (2. baskı). Ankara: TDK Yayınları.

CLARK, L. V. (1975).*Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.).* Indiana University Department of Uralic and Altaic. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Indiana.

CLAUSON, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-century Turkish.* Oxford: Clarendon Press.

Derleme Sözlüğü I-XII. (1993). (2. baskı). Ankara: TDK Yayınları.

ERCİLASUN, A. B., AKKOYUNLU, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin.* Ankara: TDK Yayınları.

ÖZYETGİN, M. (2004). *Eski Türk Vergi Terimleri.* Ankara: KÖKSAV Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 4.

ÖZYETGİN, M. (2014). *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

RÖHRBORN, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, -Neubearbeitung-, I. Verben, Band 1: ab- – äzüglä-.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

RÖHRBORN, K. (2015). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, -Neubearbeitung-, II. Nomina-pronomina-partikeln, Band 1: a-asvık.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

The Oxford English Dictionary, Volume III cham-creeky. (1989). Second Edition. Haz. J. A. Simpson, E. S. C. Weiner. Oxford: Clarendon Press.

Türkçe Sözlük. (2011). Haz. Şükrü Halûk Akalın ve başk. (11. baskı). Ankara: TDK Yayınları.

YAMADA, N. (1993). *Sammlung uigurischer Kontrakte I-II-III.* Haz. Juten Oda, Peter Zieme, Hiroshi Umemura, Takao Moriyasu. Osaka: Osaka University Press.